

Волошин Д.,
мол. наук. співроб. НБУВ

ПРОГРАМА ВІДНОВЛЕННЯ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ Є ПІДОЗРЮВАНИМИ У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Опубліковано: Волошин Д. Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення // Громадська думка про правотворення. 2023. № 2.

У сучасних суспільствах реагування на кримінальну поведінку є функцією та відповідальністю державних інститутів, серед яких базовим є інститут кримінальної юстиції. Чинна система правосуддя в кримінальних справах ґрунтується на карній або репресивній парадигмі, що передбачає покарання правопорушника, яке, як правило, полягає в його ізоляції від суспільства на певний термін у місцях позбавлення волі, де має здійснюватися його перевиховання. Практика застосування такої моделі засвідчила недостатню ефективність у плані зменшення рівня злочинності в суспільстві. Виправні заклади в тому вигляді, в якому вони нині діють, лише сприяють закріпленню кримінальної поведінки тих, хто туди потрапляє [14].

Зневіра у здатності державних інститутів ефективно вирішувати проблему злочинності спричинила появу в середині ХХ ст. в країнах Заходу численних громадських рухів за зміни в офіційній системі правосуддя, які передбачали вимоги кращого захисту прав потерпілих від злочинів, а також активізували громадянське суспільство для розв'язання кримінальних конфліктів силами самої громади. На основі цих громадських рухів, а також практик корінних народів Північної Америки та Австралії у світі набув поширення рух за відновне правосуддя – модель реагування на протиправну поведінку, в якій під час вирішення кримінальної ситуації враховують баланс інтересів потерпілого, правопорушника і суспільства [4].

Відновне правосуддя пропонує зміщення акценту під час розгляду кримінальних справ із репресивних санкцій щодо правопорушника до так званих відновних заходів, що сприяють виправленню наслідків правопорушення, де активна участь у вирішенні ситуації відводиться правопорушнику, потерпілому та громаді. Відновний підхід передбачає передачу частини повноважень і відповідальності за вирішення кримінальних справ з офіційної системи правосуддя до громади [9].

Подією, яка дала поштовх до популяризації та активного запровадження альтернативних методів врегулювання спорів, можна назвати конференцію імені Р. Паунда «Причини невдоволеності населення адмініструванням системи правосуддя в США», відомої як Паундська конференція, що була проведена у США в 1976 р. Відтоді в США, а потім і у Європі, альтернативні методи

врегулювання спорів набувають все більшої популярності. Цьому є низка причин, які різняться від країни до країни. Зокрема, це висока вартість судового розгляду та виконання судових рішень, довга тривалість судових процесів, корумпованість судової системи тощо. Водночас доступ громадян до альтернативних методів вирішення спорів вважається одним з критеріїв легкості ведення бізнесу, який оцінює Світовий банк у рейтингу «Ведення бізнесу» [11].

Відновне правосуддя успішно розвивається протягом останніх 25 років на теренах США, Австралії та Нової Зеландії. Серед європейських країн воно законодавчо закріплено в Австрії, Бельгії, Великій Британії, Норвегії та Фінляндії. У Польщі та Чехії після закінчення експериментального періоду відновне правосуддя було прийнято та впроваджено на рівні національного законодавства.

Існує кілька моделей (форм) відновного правосуддя, найпоширеніші з них такі:

- програми примирення потерпілих і правопорушників (відомі також як «медіація», «посередництво», «конференції жертв і правопорушників»);
- кола правосуддя – програми, в основі яких лежать традиції північноамериканських індіанців, проводяться переважно в Канаді;
- сімейні конференції, батьківщина яких Нова Зеландія, вони базуються на традиціях корінного населення маорі і є чинними законодавчо.

Програми відновного правосуддя ґрунтуються на чотирьох основних принципах:

- перший принцип стосується завданої шкоди. Ідеться про те, що потерпілий та його потреби мають стати центральними в процесі правосуддя, оскільки шкоду завдано конкретній людині;
- другий принцип передбачає, що правопорушник повинен прийняти відповідальність за свій вчинок, тобто брати до уваги потреби потерпілого – усвідомити свою провину й відшкодувати завдані збитки. Відповідальність витлумачується як «відповідь» порушника на власні дії, що спричинили шкоду іншому, тобто дії особи, що мають на меті виправити наслідки протиправної поведінки;
- третій принцип – самовизначення сторін. Він ґрунтується на припущенні про прагнення людей домовитися і передбачає делегування сторонам права на самостійне ухвалення рішення;
- четвертим принципом відновного правосуддя є залучення до процесу найближчого соціального оточення та представників місцевої громади. Це сприяє зціленню потерпілого та допомагає правопорушникові виправити скоєне, змінити свою поведінку.

Концепція відновного правосуддя (Restorative Justice) привертає дедалі більшу увагу громадськості та набуває свого втілення тією чи іншою мірою в кримінальному процесі багатьох розвинених країн світу (США, Канада, Великобританія та ін.). До неї вдаються уряди у відповідь на невдоволення

традиційною системою кримінального правосуддя: її неспроможністю знизити рівень рецидиву злочинів, забезпечити психологічну реабілітацію злочинця і потерпілого, запровадити відшкодування злочинцем завданої потерпілому шкоди.

Європейське та американське законодавство все більшою мірою втілюють цю концепцію щодо правосуддя у справах неповнолітніх та щодо осіб, які вперше вчинили злочини невеликої або середньої тяжкості.

Розглядаючи відновне правосуддя в європейському контексті, важливо звернути увагу на декілька аспектів. Англійський термін “Restorative justice” міцно пов’язаний зі своїм англосаксонським походженням. Це поняття використовується, головним чином, у таких країнах, як Канада, Сполучені Штати, Великобританія, Нова Зеландія і Австралія. На європейському континенті – і тут потрібно зауважити, що йдеться про ті держави, де саме медіація, як одна з форм відновного правосуддя набула суттєвого поширення – цей термін застосовується менше. Проте це зовсім не повинно означати, що там відсутня подібна філософія, яка лежить в основі концепції відновлення порушених прав. Зрештою, вчені-теоретики, у тому числі в країнах Європи, цей термін активно використовують.

Моделі відновного правосуддя, орієнтовані на участь групи, такі, як «родинні конференції», діють лише в Сполученому Королівстві, а також (у експериментальному вигляді) в Нідерландах, Швеції і Бельгії.

Посередництво (медіація) є найбільш розвиненою моделлю відновного правосуддя. Як правило, жертва і злочинець отримують можливість зустрітися лицем до лиця в контрольованих умовах і за участі спеціально підготовленого та навченого посередника, який володіє психологією та юриспруденцією. У випадках, коли одна або обидві сторони не бажають зустрічатися, можуть бути використані такі інструменти, як відео-повідомлення або листи. Під час зустрічі обидві сторони мають можливість поставити одне одному невіршені запитання про злочин і отримують шанс краще зрозуміти вплив злочину на кожного з них.

Однією з поширених моделей медіації у світі в кримінальному судочинстві є модель, що функціонує на базі випробувальних установ, зазвичай вона використовується для неповнолітніх правопорушників. Часто процедуру посередництва може проводити працівник служби пробації.

Серед країн, що впроваджують практику відновного правосуддя, найбільш комплексну та «справжню» альтернативну модель було розроблено в Новій Зеландії. Саме там цю модель використовують для всіх кримінальних справ за участі неповнолітніх, за винятком справ вбивства. У листопаді 1989 р. в Новій Зеландії було прийнято Закон «Про дітей, молодих осіб та їхні сім’ї», який власне і запровадив практику сімейних конференцій у систему кримінальної юстиції цієї країни. У цьому Законі наголошується на тому, що судовий розгляд справ як цивільних, так і кримінальних – це вже останній засіб вирішення питання. Закон спонукає до прийняття рішень у рамках громади,

зауважуючи при цьому, що основна відповідальність за своїх дітей та молодих осіб лежить на сім'ї. Відповідно до цього Закону жоден суд не має права прийняти рішення у справі без проведення сімейної конференції.

Приблизно 80–85 % справ вирішуються шляхом винесення поліцією офіційного попередження або неофіційного застереження, яке передбачає виконання громадських робіт або відшкодування шкоди. Більшість справ вирішуються шляхом проведення сімейних конференцій. Справи передаються до суду лише у тих випадках, коли не вдається досягти угоди, або коли після вчинення злочину передбачається взяття під варту.

Сімейні конференції (громадські конференції) беруть свій початок у традиціях корінних народів маорі з Нової Зеландії. Чим більша група людей, що бере участь у процедурі, тим більше сімейні конференції стають схожі на модель медіації між жертвою і злочинцем. Тут жертви, злочинець, їх відповідні групи підтримки, поряд із професіоналами, такими як психологи, співробітники поліції і юристи, які беруть участь у засіданні, діють під керівництвом навчених інструкторів [6].

За визначенням групові сімейні конференції – це зібрання, де молода людина, що скоїла злочин, та інші учасники процесу обговорюють те, яким чином можна допомогти підлітку:

- усвідомити те, що було вчинено та навчитися на власних помилках;
- знайти практичні шляхи для молодої людини відновити порушений стан речей;
- зрозуміти причини скоєння протиправного діяння та допомогти налагодити життя в подальшому.

Такі процедури можуть включати у себе програми з налагодження життєвих навичок, влаштування підлітка на роботу, навчання або спортивні заходи.

Проведення конференцій покладається на Департамент соціального забезпечення, до участі також запрошуються інші офіційні особи, зокрема поліція. Згідно з новозеландською моделлю, на конференції присутні не тільки потерпілий і правопорушник, а й члени родини правопорушника. Під час процедури усі учасники обговорюють ситуацію, що склалася. Після чого правопорушник та його родина залишають кімнату для прийняття рішення стосовно подальших дій правопорушника для відшкодування завданих збитків. Метою конференцій є сприяння тому, щоб правопорушник прийняв відповідальність та відшкодував збитки. За результатами сімейних конференцій готуються рекомендації для ювенальних судів стосовно рішення щодо неповнолітнього правопорушника.

Сімейні конференції – це унікальна форма здійснення правосуддя, яка базується на двох основних припущеннях. Перше з них стосується почуттів сорому і провини: правопорушник відчуває сильніший сором і власну провину, коли до процесу правосуддя залучені значимі для нього люди – члени сім'ї, які підтримують його. Це сприяє формуванню бажання виправити скоєне зло, отже

і прийняттю відповідальності за власні дії – це друге припущення. Ефективність сімейних конференцій сприяла їх впровадженню в системи правосуддя таких країн як Великобританія, Нідерланди, Швеція та Бельгія.

Перший досвід медіації між потерпілими та правопорушниками у Фландрії (Бельгія) датується кінцем 1987 р. Ініціатором застосування відновного правосуддя стала неприбуткова організація Ойкотен (Oikoten), яка спільно з прокурором м. Льовена і ювенальним судом шукала новий спосіб реагування на злочинність серед неповнолітніх.

На основі їх співпраці була розроблена модель, яка надала молодим людям можливість взяти відповідальність за скоєне і виправити шкоду шляхом відновного правосуддя. З 2003 р. медіація у справах, де є неповнолітній правопорушник, поширені в 13 з 14 районних судах Фландрії і передаються вони прокурором чи судом місцевим службам медіації.

Медіація у справах неповнолітніх не є законодавчо-врегульована. У випадку передання справи на медіацію суди та прокуратура керується статтею загального характеру Закону «Про захист неповнолітніх» 1965 р., який дозволяє передати неповнолітнього під нагляд соціальної служби за певних умов.

Станом на грудень 2003 р. у Фландрії існувало 11 служб медіації, які працюють з неповнолітніми, що повністю забезпечують фламандські районні судді. Вони одержують справи на медіацію від прокурора і від ювенального судді.

Як і у Фландрії, перші програми відновного правосуддя у Валлонії (Бельгія) були започатковані у 80-х. Циркулярний лист Міністерства Французької громади, яке відповідальне за допомогу неповнолітнім, надав дозвіл у 2001 р. громадським організаціям проводити медіацію на вимогу судді або прокурора у справах щодо неповнолітніх.

У Циркулярному листі було визначено процес медіації і сформульовано правила, які стосуються принципу добровільності процедури та певних правових гарантій. З листопада 2000 р. по листопад 2002 р. у Валлонії проводився пілотний проєкт з відновних конференцій, на підставі якого ювенальний суддя передавав справу щодо злочину, вчиненого неповнолітнім, до цього проєкту. В основному суддя передавав серйозні справи (наприклад, такі, як напад) для проведення відновної конференції.

Критерієм для відбору справи було те, що правопорушник не заперечував того, що сталося. Причому конференція відбувалася, навіть якщо потерпілий не бажав брати участь у ній.

Типовим результатом конференції була так звана «декларація намірів», яка потім надсилалася судді. Якщо суддя затверджував угоду, досягнуту на конференції, то він оголошував вирок, після якого угода виконувалась на практиці.

Після шести місяців, з прийняття угоди, суддя перевіряв як вона виконується. Якщо вона не виконувалась, то суддя надсилав неповнолітнього знов на відновну конференцію або застосовував до нього інший захід.

У Французькій громаді станом на грудень 2003 р. працювало шість служб медіації, які забезпечували 8 з 13 районних судів. У 2002 р. у Валлонії на медіацію за участю неповнолітніх правопорушників було передано 369 справ. Значним кроком вперед у впровадженні медіації в Бельгії стало прийняття 15 травня 2006 р. Закону щодо молоді, який поширювався на всю територію країни.

Хоча Закон зосереджено на ідеї захисту молоді, він надає достатньо можливостей для застосування відновного правосуддя. Це видно навіть із самої назви – Закон «Про захист молоді, переслідування молодих людей, що вчинили злочин, та відшкодування спричиненої шкоди».

У Циркулярному листі Міністра юстиції зазначається, що медіація і сімейні конференції запроваджуються у бельгійське законодавство і застосовуватимуться на практиці з 1 квітня 2007 р.

Відповідно до вказаного Закону медіація може бути ініційована прокурором або суддею. Якщо прокурор ініціює медіацію, то він може її запропонувати неповнолітньому, його батькам або потерпілому. У такому випадку він надсилає копію своєї пропозиції медіатору, який повинен повторно звернутися до сторін у випадку, якщо вони не надали відповідь протягом восьми днів. Але існує кілька умов для проведення медіації: коли є серйозні ознаки вини; коли молода людина не заперечує фактів; коли визначено потерпілого; коли сторони погоджуються взяти участь у медіації.

У разі досягнення угоди між сторонами під час медіації, прокурор не може її відхилити, якщо тільки вона не суперечить суспільному порядку. Коли всі пункти угоди ретельно виконані, прокурор повинен взяти її до уваги під час винесення свого рішення. На рівні молодіжних (ювенальних) судів суддя може запропонувати медіацію на підготовчій стадії.

У Німеччині кримінальне законодавство дозволяє прокуророві припинити розгляд справи у випадках незначних злочинів та застосувати певні заходи, зокрема виплату компенсації або виконання робіт на користь громади. В юрисдикціях, де прокурори не наділені повноваженням закривати кримінальну справу, це можуть зробити судді. В Італії, наприклад, суддя може сприяти проведенню медіації між неповнолітнім правопорушником та потерпілим і у випадку її успішного завершення, може видати наказ, яким призначається пробація і відкладається судовий розгляд.

Як і у Бельгії, медіація в Німеччині стала альтернативою кримінальному переслідуванню. Наприклад, у Бранденбурзі прокурор передає справу на медіацію або в незалежну службу медіації, або спеціальним медіаторам, які допомагають ювенальним судам.

Причому це могло статися як до офіційного пред'явлення обвинувачення, так і після. У разі успішної медіації по справі щодо нетяжкого злочину, прокурор може закрити кримінальну справу. У випадку скоєння тяжкого злочину або, якщо у списку правопорушника вже не один злочин, прокурор

повинен розслідувати справу і передати її в суд, звертаючи увагу суду на наслідки медіації.

Поліція передає дуже мало справ на медіацію. Згідно зі ст. 10 Закону «Про ювенальну юстицію», суддя може призначити медіацію як частину заходів виховного характеру.

Однак це, як і наказ про реституцію або вибачення, може не збігатися з бажанням правопорушника взяти на себе відповідальність за вчинене. На практиці такі санкції передбачені ст. 10, але застосовуються вони не часто – лише у 2 % справ, у той час як медіація застосовується набагато частіше.

Англія стала однією з перших країн у Європі, яка почала застосовувати новий підхід до злочину та його наслідків – відновне правосуддя у справах щодо неповнолітніх.

Впродовж 80–90-х років ХХ ст. програми відновного правосуддя застосовувались на рівні місцевих громад і не регулювалися жодними нормативно-правовими актами. Тоді сформувався один з основних механізмів застосування програм відновного правосуддя як альтернативи кримінальному процесу, який використовується і зараз.

Так, у цій країні спочатку були засновані організації медіаторів (наприклад, у 1989 р. Група АВС у Брістолі (ADR Group) і Центр ефективного вирішення спорів у Лондоні (CEDR). Особливістю медіації у Великобританії є те, що медіаційне провадження базується на трьох підвалинах: суддя, National Mediation Helpline (телефонна лінія – можна отримати інформацію щодо медіації в Уельсі та Англії) та медіатор. Після подання позову до суду сторони отримують спеціальну анкету, що містить перелік питань, які мають полегшити майбутнє провадження. Якщо сторони виявили бажання скористатися медіацією, провадження зупиняється на чотири тижні, а сторони через mediation officer скеровуються до Helpline. Далі Helpline збирає всі необхідні дані і направляє справу до медіатора, який безпосередньо керує медіаційним процесом. Загалом медіація можлива у всіх категоріях справ незалежно від ціни спору і можна послуговуватися нею при так званих small claims (ціна спору до 5 тис. фунтів), fast track (ціна спору від 5 до 15 тис. фунтів) і в multi track cases (ціна спору від 15 до 50 тис. фунтів). На цей час у країні більша частина – 75–80 % медіаційних процесів проводяться адвокатами. Крім того, нині у Великобританії великою популярністю користується саме сімейна медіація [7].

Медіацію або сімейну конференцію може бути проведено після порушення кримінальної справи, але до судового розгляду справи. Крім цього, суд може призначити проведення програми відновного правосуддя після визнання особою винною, але до присудження покарання.

В Англії суд може призупинити винесення покарання максимум на шість місяців, щоб побачити чи підсудний відшкодував або принаймні почав відшкодовувати шкоду.

Покарання не призначається до кінця відстрочки і очікується, що воно не буде пов'язане з позбавленням волі. У червні 2003 р. Міністерство внутрішніх

справ Великобританії опублікувало консультаційний документ щодо стратегії подальшого впровадження відновного правосуддя, а навесні 2005 р. уряд Великобританії прийняв інструкції з відновного правосуддя для Служб по роботі з неповнолітніми правопорушниками з метою заохочення їх використовувати відновне правосуддя у своїй роботі [8].

Головним і найбільш поширеним реагуванням поліції на злочин, вчинений неповнолітнім, було винесення попередження (caution). Спільно із соціальними службами поліція розробила механізм т. зв. «попередження плюс», який мав на меті сприяти попередженню вчинення злочинів неповнолітнім у майбутньому. Цей механізм полягав у тому, що неповнолітній злочинець одержував від поліції попередження, в якому зазначалися певні дії, яких він мав вчинити. Наприклад, це могло бути лікування від алко- або наркозалежності, відшкодування шкоди потерпілому і т. д.

Відсутність законодавчого регулювання відновного правосуддя не перешкоджала не тільки поліції, а й судам застосовувати вищевказаний механізм на стадії між визнанням особи винною у вчиненні злочину та призначенням покарання або під час виконання покарання, не пов'язаного з ув'язненням.

Першими законами, що закріпили відновне правосуддя на національному рівні, стали Акт «Про злочини і безпорядки» (Crime and Disorder Act) 1998 р. [2].

В англо-саксонській системі права визнання особи винною і призначення покарання судом є окремими стадіями судового процесу і за часом вони відбуваються в різні дні; як правило, між ними проходить 2–3 тижні або навіть місяці.

Вони запровадили п'ять нових заходів з елементами відновного підходу для неповнолітніх: остаточне попередження (final warning), наказ про відшкодування шкоди (reparation order), наказ про план дій (action plan order), наказ про нагляд (supervision order) та наказ про передання справи (referral order). За винятком остаточного попередження, всі інші заходи призначає суд.

Остаточне попередження прийшло на зміну «попередженню плюс», яке існувало раніше. Неповнолітні правопорушники, що вперше вчинили злочин, кваліфікований як нетяжкий, скеровуються поліцією до Служби по роботі з неповнолітніми правопорушниками (Youth Offending Team), де молода особа проходить через певну програму, покликану змінити її поведінку [1].

Ці програми можуть містити елементи прямого відшкодування шкоди потерпілому або громаді. У разі успішного проходження неповнолітнього через таку програму, поліція таку справу не передає в прокуратуру.

Певні особливості має інститут медіації в Австрії, зокрема стосовно підготовки медіаторів. Так, правове регулювання основних принципів медіації, професійної підготовки та акредитації медіаторів передбачено Цивільним законом про медіацію (Zivilrechtsmediationsgesetz). Щоб бути акредитованим, кандидат повинен бути включеним до списку осіб, що формується

регіональним Верховним Судом. Медіатор має право претендувати на включення в такий список, якщо він відповідає певним критеріям: мінімальний вік – 28 років; не менше 200 годин професійного навчання в одному з акредитованих закладів (навчання повинно проходити тільки в зареєстрованих навчальних закладах, у тому числі в університетах). Кожні п'ять років медіатори повинні проходити підвищення кваліфікації. Загалом же сьогодні в Австрії налічується понад 4 тис. медіаторів, які мають право діяти самостійно або бути частиною якоїсь організації, та приблизно 60 установ, яким дозволено навчати професійних медіаторів [4].

Свої особливості має інститут медіації і в Албанії. Медіатором може бути особа, яка має диплом про отримання університетської освіти, досягла 25 років, закінчила курси професійної підготовки, має ліцензію, зареєстрована в реєстрі медіаторів і щодо неї відсутній обвинувальний вирок за вчинення умисного злочину.

Схожа ситуація і у Швеції. До особи, яка бажає стати медіатором, не висувається жодних вимог, окрім реєстрації в реєстрі, обов'язок ведення якої покладений на Національну судову адміністрацію.

Одна з небагатьох країн світу, де професія медіатор внесена в номенклатуру професій – Австрія. В Австрійському законодавстві передбачається, що угода за результатами медіації, що проводиться у зв'язку з наявним судовичством, може бути визнана судом, тоді як результат досудової медіації судового захисту не отримує.

Щодо інституту медіації в Канаді, то така форма альтернативного розв'язання конфліктів наявна впродовж 200 років. У Канаді процедура медіації вперше з'явилася саме в трудових спорах. Згідно із законодавством цієї країни застосування процедури медіації у вирішенні трудових спорів є обов'язковою.

Медіація (як суспільно значуща діяльність) виникла в США на початку 1960-х років. У цій країні медіація є спеціальним видом діяльності, що полягає в оптимізації за участі третьої сторони процесу пошуку сторонами, які конфліктують, вирішення проблеми, яке б дозволило припинити конфлікт. Без медіаторів у сфері економіки, політики, бізнесу в цій країні не проходить жоден серйозний переговорний процес, а також випускають журнали, які висвітлюють проблеми медіації («Щоквартальний журнал із медіації»). У США існує Національний інститут розв'язання конфліктів, який розробляє нові методи медіації, а також діють приватні і державні служби медіації. У 2001 р. в США ухвалено Закон «Про медіацію», відповідно до якого у всіх штатах започатковано Програми судової медіації, які передбачали цілий набір моделей (від добровільної до обов'язкової). У США тільки 5 % справ, поданих до суду, направляють на розгляд, решту – вирішують мирно. Логічно, що порозуміння, досягнуте в процесі врегулювання конфлікту, а не вирішення (відповідно до волі, наприклад, арбітра або судді) приймається і визнається сторонами. Важко не погодитися і не поважати рішення, в ухваленні якого особисто брав активну участь, набагато легше не визнавати й оскаржувати рішення судді. Медіація в

США – це добровільний процес, у якому медіатор допомагає конфліктним сторонам спробувати досягти добровільного врегулювання суперечок. У центрі уваги медіації – міжособистісні аспекти переговорів. Американські судді часто обирають медіацію, оскільки вважають, що альтернативне вирішення спорів є більш ефективним, ніж суд [3].

Свої особливості застосування процедури медіації має практика Польщі. Зокрема, у Польщі є досить потужне законодавство, яке регулює саме правила проведення медіації в цивільних спорах, що було створене шляхом внесення змін до Цивільного процесуального кодексу Польщі. Відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу Польщі, медіація здійснюється на підставі угоди про медіацію або відповідної постанови суду, що здійснює розгляд справи й може скеровувати сторони до процедури медіації. Обов'язковими елементами угоди про медіацію є визначення предмета медіації; особи медіатора; способу обрання медіатора. Постанова суду про направлення сторін на медіацію може бути видана лише після початку судового розгляду – за ініціативою суду або за наявності клопотання сторін. У своїй постанові суд обов'язково має визначити медіатора та час, протягом якого буде здійснюватися процедура медіації. Також необхідно зазначити, що пропагує та заохочує застосування процедури медіації, а також підвищує рівень довіри громадян до такої процедури Польський центр медіації, заснований у 2000 р., а також Міністерство юстиції. Наприклад, Польський центр медіації має зручний сайт, де громадяни можуть ознайомитися з інформацією про те, що собою являє процедура медіації, які переваги вона має порівняно із судовою процедурою, в яких випадках можна направити спір на розгляд медіатора, нормативно правові акти, що регулюють застосування медіації загалом та в окремих сферах, а також є перелік, місцезнаходження, контактні дані всіх відділів і філій Центру медіації, список і контактні дані медіаторів у кожному відділі та філії.

Щодо характеристики медіації у Французькій Республіці, можна наголосити на відсутності у французькому законодавстві будь-яких обмежень стосовно проведення медіації, у результаті чого вона може застосовуватися щодо будь-якої кримінальної справи, незалежно від ступеня її тяжкості.

За таких обставин результат примирення сторін у кожному конкретному випадку оцінюється органом, у провадженні якого перебуває справа. Доцільно врахувати досвід Франції щодо фінансування послуг медіаторів виключно з державного та місцевих бюджетів: таке положення забезпечить рівні можливості для потерпілого та особи, яка вчинила злочин, брати участь у медіації з метою подальшого примирення. 24 липня 2002 р. економічна і соціальна рада при ООН ухвалила резолюцію «Про основні принципи програм відновного правосуддя у кримінальних справах», яка рекомендує всім країнам розвивати та впроваджувати програми відновного правосуддя у національне судочинство.

Послуга медіації у Франції доступна як для неповнолітніх, так і для повнолітніх правопорушників. Законодавством дозволяється пряма і непряма

медіації. Бажаним результатом є досягнення угоди, згідно якої правопорушник визнає свою вину та матеріально відшкодовує завдані збитки. Яким би не був результат процедури, про нього повідомляють прокурора, який і приймає рішення щодо відкриття чи закриття кримінальної справи.

Послугу примирення надають асоціації супроводу потерпілих та приватні медіатори, які акредитовані місцевим прокурором та мають контракт з Міністром. Питання спільної взаємодії та специфіки проведення програм примирення узгоджуються між надавачами послуги примирення та прокурорами на місцевому рівні.

Робота асоціацій та приватних медіаторів оплачується з центральних фондів (державний, місцевий бюджети).

Послуга медіації надається учасникам безкоштовно. Варто зауважити, що більшість медіаторів (70 %) є волонтерами. Навчання медіаторів – не є обов'язковим. Однак більшість медіаторів, що працюють в асоціаціях (81 %), пройшли ґрунтовну підготовку, оскільки, від рівня якості надання послуги примирення залежить акредитація асоціації, а отже, і її фінансування. Теоретичною підтримкою розвитку медіації у Франції займається Національний інститут медіації та допомоги потерпілим. Інститут координує роботу 160 служб, надає допомогу потерпілим, допомагає розробляти місцеві програми, співпрацює з місцевими органами управління, проводить дослідження. Ним також був розроблений етичний кодекс, який регулює різні аспекти медіації.

Медіація у Франції включає чотири основні етапи:

- підготовчий – обмін інформацією між прокурором і асоціацією, аналіз конфлікту, попередня робота зі сторонами;
- медіація – містить два етапи: безпосередньо процедура примирення та укладання угоди;
- закриття справи та її оцінка – асоціація або приватний медіатор передають прокурору офіційний звіт про процедуру медіації та її результати. У 1995 р. було проведено близько 33 600 медіацій. З них 60 % провели асоціації, 40 % – приватні медіатори. Трохи більше половини – це злочини проти особистості, третина – злочини проти власності. Близько 55 % переданих справ закінчилися укладанням угоди між сторонами, 30 % – медіація була неуспішною, тобто, угоду не було укладено.

Сьогодні в Нідерландах діє чотири програми відновного правосуддя. Перша з них – орієнтована на неповнолітніх правопорушників і є альтернативою кримінальному розгляду справи. Зазвичай справи на примирювальну процедуру передає поліція. За результатами проведення цього виду медіації може бути прийняте рішення про виконання правопорушником громадських робіт, участь в освітньому проєкті та матеріальну компенсацію збитків, завданих потерпілому. Програма для неповнолітніх поширюється на нетяжкі та середнього рівня тяжкості злочини, участь у медіації обов'язково

узгоджується з прокурором. У разі укладання угоди, судове провадження припиняється.

За реалізацію та фінансування програм медіації відповідає Міністерство юстиції, Міністерство внутрішніх справ та муніципалітети. Більшість програм медіації мають центральні офіси, що займаються адмініструванням і освітою, та місцеві представництва, які безпосередньо надають послуги. Програму відновної медіації реалізують дві організації підтримки потерпілих, які фінансуються Міністерством юстиції. Усі медіатори мають пройти спеціальну підготовку, зазвичай в Інституті медіації Нідерландів, після чого їх можуть наймати місцеві служби.

За даними 1998 р., було проведено 22 тис. медіацій для неповнолітніх. У 2000 р. вдалося провести 5 тис. медіацій за вимогою. З 1997 р. до 2000 р. на проведення відновної медіації надійшло 121 заявка і 58 випадків можна вважати успішними [12].

Іншою країною, де відновне правосуддя функціонує на достатньо високому рівні, є Норвегія.

Медіація між потерпілим і правопорушником у Норвегії почалася з двох подій середини 1970-х років: лекції Н. Крісті «Конфлікти як власність» та звіту уряду щодо неповнолітніх правопорушників і системи кримінального правосуддя. Наслідком цього стало впровадження першого експериментального проекту з медіації для неповнолітніх правопорушників. Уже в 1981 р. проект був успішним, подібний досвід поширювався на всю країну і, наприклад, у 1989 р. 81 з 435 норвезьких муніципалітетів підтримували надання послуг медіації у своєму районі. З 1991 р. послуга медіації стає доступною і для повнолітніх правопорушників.

Законодавство, що регулює медіацію між потерпілим і правопорушником, включає Акт про муніципальні ради медіації, 1991 р., Постанови 1992 р., Циркуляр 1993 р., розділи 71а та 72 Кримінально-процесуального кодексу 1998 р. наділяють прокурора повноваженнями направляти підходящі судові справи на медіацію та припиняти подальші дії проти правопорушника.

Уся медіація в Норвегії перебуває під юрисдикцією муніципальних рад медіації, діяльність яких поширюється на цивільні та кримінальні конфлікти. Медіація в Норвегії – це, перш за все, міра виправлення.

Медіація є альтернативною відносно офіційного кримінального переслідування. Її головна мета – запобігати повторному правопорушенню. На медіацію передаються справи, де чітко визначено фігуру потерпілого, після завершення поліцейського розслідування. Згідно з чинним законодавством передавання справ відбувається у тих випадках, коли влада вирішила припинити судове переслідування, або коли правопорушення є незначним, вина правопорушника має бути доведена.

Медіація відбувається за умови, що обидва учасники кримінальної ситуації погодилися на медіацію і поліція або влада дали згоду на проведення процедури.

Успішна медіація закінчується медіаційною угодою – це означає закриття кримінальної справи. В іншому випадку влада має право поновити судову справу.

Чинним законодавством передбачено наявність рад медіації при кожному муніципалітеті. Діяльність рад базується на однакових принципах. Фінансування та адміністрування програм медіації здійснюється Міністерством соціальних справ та Міністерством юстиції, місцеві органи розподіляють кошти та контролюють діяльність рад медіації ВВВ. Ради медіації зазвичай мають у своєму штаті оплачувані посади координатора, кількох адміністративних працівників та волонтерів-медіаторів, які отримують невелику погодинну винагороду за свою працю. Для учасників медіація є безплатною. Сьогодні в Норвегії працюють близько 700 медіаторів, яких призначають на чотири роки. Медіатори не мають спеціальної освіти. Однак обов'язковими умовами для роботи медіатором є вік (старше 18 років), наявність виборчого права, відсутність судимості і проходження підготовчого тренінгу [10].

Рішення щодо передачі справи на медіацію приймають органи влади, у разі позитивного рішення справа передається на термінове поліцейське дорозслідування і тільки після цього – на медіацію. Сам процес медіації, включаючи контроль над виконанням рішення, належить радам медіації. Законодавством передбачені загальні параметри проведення медіації, строки проведення процедури можуть варіювати залежно від складності справи. У Норвегії передбачено проведення тільки прямої медіації. Метою медіації є досягнення та виконання угоди. Угоду підписують усі учасники процедури, копія додається до матеріалів справи.

У період з 1995 р. до 1998 р. на медіацію було направлено 3 тис. кримінальних справ. 65 % – це правопорушення неповнолітніх. Найбільш поширені категорії справ, що передавалися на медіацію – магазинні крадіжки (26 %), крадіжки (16 %), хуліганство (19 %). Укладання угоди відбулося у 93 % випадків, у 94 % досягнуті угоди виконувалися. Більшість угод передбачали грошову компенсацію (41 %). Більшість угод передбачали грошову компенсацію (41 %) або компенсацію у вигляді робіт на користь потерпілого (24 %).

Відповідно до кращих європейських та світових практик, в Україні у 2019 р. запустили пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», що впроваджується Міністерством юстиції України, Офісом Генерального прокурора на базі системи надання безоплатної правової допомоги за підтримки Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх та Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Пілотний проєкт ґрунтується на відновних підходах у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки та нетяжкі злочини, вчинені неповнолітніми, і включає в себе скоординовану організацію ефективної комунікації між такими неповнолітніми і потерпілими від вчинених ними

кримінальних правопорушень з метою забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, максимально раннього виведення неповнолітніх правопорушників із кримінального процесу з обов'язковим ужиттям узгоджених заходів для їх ресоціалізації та запобігання повторним кримінальним правопорушенням. Програма може бути застосована у разі: наявності потерпілої сторони – фізичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди; вчинення неповнолітнім вперше кримінального проступку або нетяжкого злочину; визнання неповнолітнім факту вчинення кримінального правопорушення; згоди неповнолітнього і потерпілого на участь у Програмі.

Реалізація Програми відновлення для неповнолітніх розпочалася в 2019 р. у шести регіонах України: Донецькій, Одеській, Львівській, Луганській, Миколаївській та Харківській областях. За рік її реалізації 439 неповнолітніх осіб були поінформовані про можливість участі у Програмі відновлення, з них 137 осіб взяли участь у програмі, 60 осіб було звільнено від кримінальної відповідальності.

За три роки, що діє Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення, 186 дітей вже отримали можливість виправити ситуацію, що сталася у зв'язку з вчиненням злочину, та розпочати нове життя – суд звільнив їх від кримінальної відповідальності. Потерпілі отримали відшкодування заподіяної шкоди. Ще 64 неповнолітні наразі очікують рішення суду [5].

Програма дає можливість застосовувати дві основні переваги для сторін. Перша – це інструмент медіації, який є добровільною та конфіденційною процедурою за участі нейтрального посередника та забезпечує екологічну комунікацію між сторонами для можливості дійти згоди щодо відшкодування завданої шкоди. Друга – це компонент ресоціалізації неповнолітнього – ужиття відновних заходів, спрямованих індивідуально на дитину, які дають можливість їй усвідомити і виправити ситуацію, яка склалася для потерпілого та громади, відшкодувати шкоду, пройти соціальну адаптацію у громаді. Ці переваги відрізняють Програму та відображають наявність у ній комплексного підходу до застосування дружньої до дитини системи правосуддя, раннього виведення її з кримінального провадження.

За підсумками трирічної діяльності проєкту у 233 випадках Програма відновлення неповнолітніх пройшла успішно. Участь у Програмі відновлення враховуються під час прийняття судом рішення про наявність підстав для звільнення від кримінальної відповідальності. Так, із моменту реалізації Програми відновлення станом на 20 січня 2022 р. 186 дітей успішно пройшли Програму та звільнені від кримінальної відповідальності або кримінальні провадження щодо них закрито. Ще стосовно 64 дітей кримінальні провадження перебувають на розгляді судів [15].

За результатами впровадження Програми відновлення для неповнолітніх визначені важливі аспекти для її успішного проходження:

- роз'яснення неповнолітньому та його законному представнику ключових деталей участі у програмі відновлення, зокрема права самостійно надавати у судовому засіданні інформацію щодо результатів участі у програмі після закінчення досудового розслідування;

- визначення реальних причин, що сприяли вчиненню неповнолітнім кримінального правопорушення;

- залучення психологів, соціальних служб, закладів освіти, інших партнерських організацій для проведення психокорекційної роботи та соціального супроводу неповнолітніх, організації їх дозвілля тощо.

Однією з передумов впровадження у національну практику таких спеціальних практик, як відновне правосуддя, є наявність ефективної системи моніторингу та оцінки результатів якості наданих послуг з медіації та ресоціалізації [13].

Отже, аналізуючи зарубіжний досвід застосування Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення, можна стверджувати, що інститут медіації є дієвим механізмом врегулювання правових спорів, а також застосування такої процедури сприяє підвищенню довіри суспільства до інституту права. І тому, неповнолітні мають можливість виправити ситуацію, що сталася у зв'язку з вчиненням злочину, та розпочати нове життя.

В Україні застосування процедури медіації є досить новим явищем. На цей час застосування такої процедури визначено на законодавчому рівні, проте, для подальшого розвитку такого інституту в Україні актуальним є врахування практики таких країн, як Німеччина, Австрія, де процедура медіації є досить розповсюдженою.

Впровадження заходів відновного правосуддя у національне законодавство дадуть змогу створити умови для гуманізації кримінального судочинства щодо дітей, функціонування юстиції, дружньої до дитини, що відповідає вимогам Конвенції про права дитини та іншим міжнародним стандартам щодо прав дитини.

Стаття підготовлена з використанням інформації таких джерел:

1. *Miers D., Willemsens J. Mapping Restorative Justice. Development in 25 European Countries. Leuven: The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restoratives Justice, 2004. P. 23.*

2. *Miers D., Willemsens J. Mapping Restorative Justice. Development in 25 European Countries. Leuven: The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restoratives Justice, 2004. P. 30.*

3. *Miers D., Willemsens J., Mapping Restorative Justice. Development in 25 European Countries. Leuven: The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restoratives Justice, № 1, 2007. Pp. 47–48.*

4. *Van Ness D., Strong K. Restoring Justice. Second Edition / D. Van Ness, K. Strong. Cincinnati : Anderson Publishing co., 2002.*
5. *Відновне правосуддя для неповнолітніх: як це працює. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/vidnovne-pravosuddya-dlya-nepovnolitnih-yak-tse-pratsyue>*
6. *Дубовик О. І. Теоретико-правові аспекти відновного правосуддя. Право і громадянське суспільство : наук. журн. URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-11-2015/item/211-teoretyko-pravovi-aspekty-vidnovnoho-pravosuddya-dubovyk-o-i>*
7. *Землянська В. В. Аналіз практики судових та правоохоронних органів з впровадження процедури медіації в Англії, Бельгії та Німеччині зарубіжний досвід. Відновне правосуддя в Україні. Український Центр Порозуміння. № 1, квітень, 2007. С. 76–81.*
8. *Землянська В. В., Ільковець Л. Б., Сегедін В. Б. Впровадження відновного правосуддя у кримінальне судочинство України : посібник Київ, 2008. 168 с.*
9. *Зер Г. Зміна об'єктива: новий погляд на злочин та правосуддя / [пер. з англ. М. Яковлєва]. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 224 с.*
10. *Курдан Б. В., Широковська О. О., Зарубіжний досвід правового регулювання медіації як способу врегулювання спорів : юрид. наук. електрон. журн. № 1/2022. С. 89–92.*
11. *Медіація: європейський досвід і українські реалії. Юридична газета. Всеукраїнське професійне юридичне видання. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/insh/mediaciya-evropeyskiy-dosvid-i-ukrayinski-realiyi.html>*
12. *Можечук Л. До 30-річчя Незалежності України та 25-річчя Конституції України. Науковий вісник ДДУВС. 2021. Спец. вип. № 2.*
13. *Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>*
14. *Семчишин О. Р. Відновне правосуддя: перспективи інституціоналізації в українському суспільстві. Наукові записки. Т. 109. Соціологічні науки. 2010. С. 37–40.*
15. *Три роки реалізації програми відновного правосуддя для неповнолітніх: результати та висновки. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/tri-roki-realizatsii-programi-vidnovnogo-pravosuddya-dlya-nepovnolitnih-rezultati-ta-visnovki>*